

Geleceği Geçmişte Aramak: 20. Yüzyıl Mısır Tarih Yazıcılığında Kadim Köken Teması

Hilal Livaoglu Mengüç*

*“Yeni Mısır, bir buluş ya da bir keşif değildir.
Yeni Mısır, kadim Mısır (mirası) üzerine inşa edilecektir.”***

Öz

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Mısır’ın mutlak bağımsızlığına gittiği düşünülen bir yolda, geleceğe yönelik umutları pekiştirmek amacıyla eski Mısır’ın parlak tarihinin idealize edilmesiyle sonuçlanan bazı fikir akımları ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve Mısır Milliyetçiliği ya da Mısırcılık düşüncesinin ilkelerini esas alan fakat bu anti-sömürgeci söyleme bir miktar hümanizm de ekleyen antik mirasçılardan bazıları, çeşitli gazetelerde kaleme aldıkları makalelerde kendilerini “Firavuncu” olarak nitelendirecek kadar ileri gitmişlerdir. Firavuncular, Kadim Mısır medeniyetini dünya medeniyetlerinin kaynağı olarak görmüş ve Mısır halkına görkemli geçmişle gurur duymasını salık vermişlerdir. Antik dönem Mısır’ın Mısırlılar tarafından yönetildiği yegane dönem olarak idealize edilmiş ve modern Mısırlılar yüksek bir medeniyetin mirasını devralmış bir halk olarak nitelendirilmişlerdir. Ülkenin Firavunlar döneminde bilim ve sanat alanlarında kat ettiği mesafe, Ortaçağ Mısır’ının “sin(diril)mişliği” ile karşılaştırılmış ve yeniden “önce Mısırlı” olmak, Mısırlılara yegane çıkar yol olarak sunulmuştur. Mısır tarih yazıcılığındaki kadim köken vurgusu, 1930’ların ikinci yarısından itibaren popülerliğini yitirmiş ancak 1960’larda ve 1990’larda antik Mısır’a yönelik ilgilinin artmasıyla 1920’lerdeki kadar yoğun olmasa da yeniden popülerlik kazanmıştır. Bu çalışmada, 20. yüzyılda Mısır’ın seküler eğilimli entelektüelleri arasında geniş biçimde işlenen kadim köken temasının nasıl geliştiği, hangi tarihî-kültürel dayanaklardan hareketle oluştuğu, Mısır’ın önde gelen aydınları tarafından gerek dönemin önemli basın organları gerekse telif eserlerde serdedilen görüşleri, kadim köken temasının Mısır tarih, kültür ve edebiyatına yönelik ne tür okumalara temel teşkil ettiği gibi hususlar irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Mısırcılık, Antik Mısır, Mısır Kimliği, Bölgesel Milliyetçilik

* Dr., İstanbul Üniversitesi, TR, İlahiyat Fakültesi, orcid.org/0000-0002-0473-0815, hilal.menkuc@istanbul.edu.tr

** Taha Hüseyin, Müstakbelü’s-sekâfe fi Mısır (Kahire: Dâru’l-meârif, t.y.), 18.

The Theme of Ancient Roots in the 20th Century Egyptian Historiography

Hilal Livaoğlu Mengüç*

Abstract

In the first decades of the 20th century, on a path which was thought to lead to Egypt's absolute independence, some currents of thought emerged resulting in the idealization of the brilliant history of ancient Egypt in order to consolidate hopes for the future. The idea of advocating the ancient heritage as a dominant part of modern Egyptian identity was actually connected to the idea of Egyptian nationalism or of Egyptianism which emerged towards the end of the 19th century, but also added some humanism to this anti-colonial discourse. The advocates of the ancient heritage went so far as to describe themselves as "fir'awniyya" (i.e. Pharaonicist) in the articles they wrote in various newspapers. They saw the ancient Egyptian civilization as the source of world civilizations and advised the Egyptian people to be proud of their glorious past. The ancient period was idealized as the only period when Egypt was ruled by the Egyptians, and the modern Egyptians were described as a people who inherited the heritage of a high civilization. The emphasis on ancient origins in Egyptian historiography has lost its popularity since the second half of the 1930s, but has regained it, although not as intense as in the 1920s, with increasing interest in ancient Egypt in the 1960s and 1990s. In this study I try to examine how the theme of ancient origins developed in the 20th century among the secular-oriented or non-conservative intellectuals of Egypt and how it developed from historical-cultural bases, the views of the important press organs and the intellectuals of the ancient origins in ancient books and copyright works, Egyptian history, culture and literature, such as what constitutes the basis for reading.

Keywords: History, Egypt, Egyptianism, Egyptian Identity, Regional Nationalism

* Dr., Istanbul University, TR, Faculty of Theology, orcid.org/0000-0002-0473-0815, hilal.menkuc@istanbul.edu.tr

1. Giriş

Mısır'ın antik dönemden İngiliz işgali sonrasına uzanan hikayesi, 1919 sonrası seküler-milliyetçi tarih yazımında sıklıkla, yabancılar tarafından yönetilen ve Mısırlılar tarafından yönetilen Mısır olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. Büyük ölçüde ideolojik temelli olan bu ayırım ve onun temellenirdiği tarih okuması, 1952 Hür Subaylar Devrimi ve Cemal Abdunnasır iktidarı ile pekişmiş ve eğitim müfredatına girerek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.¹ Bu bağlamda bilhassa 20. yüzyıl başlarından itibaren seküler-milliyetçi aydınların, Mısır kimliğinin tarihsel uzantılarını bulma noktasında referans aldığı dönemlerden biri de Firavunlar dönemi olmuştur. Bu durumda, halkın İngiliz idaresine duyduğu öfkenin yanı sıra, Hilafetin ilgası ile birlikte İslam ortak kimliğinde birleşmeye yönelik talep ve duyarlılığın nispeten azalması da etkili olmuş görünmektedir.²

Mısır'da 1922 yılında gerçekleştirilen bir keşif ve bu keşfe gösterilen ilgi, Napolyon'un Mısır Seferi ile başlayan fakat tam anlamıyla yeşermesi 19. yüzyıl sonlarını bulan Antik Mısır merakının popülerleşmeye başladığını göstermektedir. Milattan önce XIV. yüzyılda hüküm sürmüş olan Kral Tutank-Amon'un mezarının Mısır-bilimci Howard Carter tarafından keşfedilmesi,³ 1919 sonrasında yeni Mısır'ın inşası sürecinde o kadar iyi konumlanmış ki, kadim Mısır'ın önemli krallarından biri, ulus olarak yeniden doğuşun sembollerinden biri olarak yansıtılmıştır.⁴ İngiltere'nin

¹ Bu düşüncenin mükemmel bir temsili, Ahmed Lütfi es-Seyyid'in oğlu Afaf Lütfi es-Seyyid Marsot'tur. Marsot, Türkçe'ye de çevrilen Mısır tarihine dair bir eserinde, eserin ana temasının "Mısır halkının idarecilerine yabancılaşması" olduğunu, bu yabancılaşmanın Arap fetihleriyle başlayarak 1952'ye kadar sürdüğünü yazmaktadır. Bkz. Afaf Lütfi es-Seyyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, çev. Gül Çağalı Güven (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), ix.

² Bu konudaki tartışmalar için bkz. Hilal Livaoğlu Mengüç, *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları 1922-1926* (İstanbul: Libra, 2018).

³ Shaw-Nicholson, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt* (Cairo: American University in Cairo, 1996), 297.

⁴ Israel Gershoni ve James Jankowski, *Egypt, Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood, 1900-1930* (New York: Oxford University Press, 1987), 168. Dönemin önemli şairlerinden Ahmed Şevkî, duyduğu coşkuyu Tutank-Amon'a yazdığı dizelerinde dile getirmiştir. Muhammed Hüseyin Heykel'in şu satırlarında aynı hissiyatı dillendirmektedir: "Konuş! Belki sözlerin bize rehber olur ve belki söyleyeceklerin bizi teselli eder. Sen güneş ve aydan geldiğini iddia eden, gölgesi atalarımızın uygarlığına, yüce yapılara ve büyük emanetlere vuran, kudretli Firavun'u görmedin mi?... Bize tiranlık eden, bizi köleleştiren, adamları bizi eşek sürer gibi önüne katıp ve sonra soylu fatihlerden oluşan küçük bir birlik tarafından yenilgiye

kısmi olarak Mısır'dan çekilmesi ve mezarın keşfinin aynı yıl gerçekleşmesi, arkeoloji ve politikayı belki de dünya tarihinde çok az görünür şekilde birbirine yaklaştırmıştır. Tarih dışındaki alanlarda bağımsızlığın ne ölçüde gerçekleştirilebildiği tartışılrsa da, Mısırlı bazı entellektüeller 1922'den sonra ilk kez, hiç olmazsa kazılarla toprağın üstüne çıkarılan tarihi miraslarına tek başlarına sahip olma hakkını elde ettiklerini düşünmüşlerdi.⁵

2. Antik Mısır Keşifleri ve “Kültürel Uyanış”

Mısır'da modern arkeolojik kazıların tarihi Fransa Kralı Napoleon Bonaparte'ın Mısır seferini gerçekleştirdiği yıllara dayanır.⁶ 1789 yılında Fransız ordusu ile birlikte Mısır'a gelen uzman heyetinin başlattığı sistematik kazı çalışmaları, Jean Champollion'un (1790-1832) hiyeroglif yazısını deşifre etmesi ile modern Mısır-bilimi ortaya çıkarmış, 1828'de İskenderiye'de, 1836'da ise Kahire'de modern Mısır-bilim uzman ve meraklıları –ve hatta turistler- için lokaller oluşturulmasıyla Mısır'ın kadim tarihine duyulan merak en üst seviyeye çıkmıştı. Başladığı dönemlerde kazı çalışmalarının neredeyse tamamen Avrupalı kişi ya da kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi; sayısız tarihi eserin Avrupa'ya götürülerek Berlin, Londra, Roma, Paris gibi Avrupa başkentlerindeki müzelerde sergilenmesi ya da -kazının yapılması kişisel bir inisiyatifle gerçekleştirildiyse- ulaşılan tarihi eserin özel mülkiyet kapsamına girmesi sonucunu doğurmuştur. Mehmet Ali Paşa duruma el koyarak 1835 tarihli bir fermanla Mısır-bilime ve antik mirasa sahip çıkana dek durum böyle sürmüştü,⁷ Mehmet Ali

uğratılan Sezar'ı görmüşsündür... (Sfenks dile gelir:) Sizi güçlendirecek bir şeyi sizin için muhafaza ettim, güzelliği taştan iyi muhafaza eden bir şey yoktur... Umudun sabahı umutsuzluğun karanlığını silip süpürür; uzun zamandır beklenen şafak vaktidir şimdi.” Alıntılaman ve tercüme eden Mustafa Köse, “Heykel ve Millî Edebiyat Hakkındaki Görüşleri,” *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, vol. 9. (Bahar 2003), 4.

⁵ Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs: Archeology, Museums and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 293.

⁶ Avrupalıların Mısır'a ilgisi daha evvelki yüzyıllara dayanmaktadır. Fakat Napolyon döneminden önceki kazılar daha çok kişisel inisiyatiflerle dağınık şekilde gerçekleştirilmekte olup hiyeroglif yazısı okunmadığı için henüz Mısır-bilim doğmamıştı.

⁷ Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs*, 39. Mehmet Ali Paşa'yı -geç de olsa- böyle bir tavır almaya iten nedenler spekülasyona açıktır. Uzak tarihe duyulan yürekte bir ilgi ve merak, antik eşyaların daha sonra Avrupa devletleriyle yapılacak anlaşmalarda

Paşa'nın kazılarla ulaşılan eserlerin Avrupa kentleri yerine Mısır'da korunmasını emreden bu fermanı aynı zamanda Mısırlı ulemanın dikkatini kadim Mısır mirasına çeken bir uyarıcı olmuştur.⁸

Rifâ'a et-Tahtâvî, modern dönemde Mısır-bilimin öneminden bahseden ilk aydınlardan biridir. Fransa'da geçirdiği yıllar Tahtâvî'nin gözlerini antik Mısır'a çevirmiş, Ezher'li genç imam, Paris müzelerinde sergilenen antik Mısır koleksiyonlarına büyük ilgi göstermişti. Bu yıllardan çok sonra Mısır'da kaleme aldığı *Menâhicü'l-Elbâb*'ta kadim Mısır'ın özgün bir medeniyet olarak ulaştığı seviyeyi detaylı biçimde anlatmış, hayranlık duyduğu bu medeniyeti sahiplenmiş ve Mısırlı Müslümanların Kıptîlerle birlikte bu büyük ve değerli mirasın varisi olduğunu dile getirmişti.⁹ Rifâ'a bu mirasa sahip çıkma gayesiyle ülkesinin tarihini konu alan bir eser telif etmeye başladı fakat yalnızca birkaç bölüm yazabildi. Yazabildiği ilk bölüm ise Mısır'ın İslam öncesi tarihiyle ilgili bölümdü.¹⁰

Heyecanla bu yeni alana giren yalnızca Tahtâvî değildi. Tıpkı onun gibi Avrupa'da eğitim görmüş Ermeni asıllı Yusuf Hekekyan (1807-1875) ile Ahmet Kemal (1851-1923) gibi Mısırlı entelektüellerin Mısır-bilimi sahasında varlıklarını hissettirmeleri ile birlikte bu alandaki Avrupa nüfuzu bir nebze de olsa kırılabilir. Kodları hızla çözülen antik mirasa dair ve ona özgü pek çok detay, Mısırlı elitler arasında ilgi konusu haline geldi. Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı lotus çiçekleriyle bezeli cami ya da 1829 tarihli bir *Vekayi-i Mısıriyye* sayısının logosunda Mısır'ı sembolize etmek için kullanılmış bir piramit çizimi, Mısır yönetimi ve Mısırlı aydınlar arasında

bir çeşit pazarlık objesi olarak tasavvur edilmesi ya da –Mehmet Ali Paşa dönemi için belki düşük bir ihtimal olarak- antik kazılarla geçmişine ışık tutulan Mısır'ın geleceğine yönelik umutlar söz konusu ilginin nedenleri arasında sayılabilir. Fakat Paşa tarafından gönderildikleri Avrupa'da ilim tahsil eden Mısır'ın parlak beyinlerinin Çerkez yönetime tarihi eserler konusunda takınılan duysuz tavrı konusunda yaptıkları uyarılar Mehmet Ali'nin tarihi eser politikasını ciddi şekilde etkilemiş görünmektedir. Hekekyan'ın konu hakkındaki beyanı için bkz. Donald Malcolm Reid, 61.

⁸ Hilal Livaoğlu Mengüç, *Mısır'da Antik Mirasa Dönüş: Firavunculuk Tezi* (İstanbul: Libra Yayınları, 2018), 46-47. Müslüman Mısır'ın tarihinde kadim Mısır üzerine yazan tarihçiler de vardır. Bu tarihçilerin ayrıntılı bir dökümü için bkz. Okasha el-Daly, *Egyptology: The Missing Millenium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings* (Australia: Cavendish Publishing 2005), 161-183.

⁹ Rifâ'a et-Tahtâvî, *Menâhicü'l-elbâb* ([y.y]. 2002), 178-181.

¹⁰ Tahtâvî'nin *Envâru'l-tevfiki'l-cedîd* adlı eserinden naklen, Ahmed Ahmed Bedevî, *Rifâ'a Râfi et-Tahtâvî* (Lecnetu'l-Beyâni'l-Arabî, 1959), 109.

antik mirasa karşı gelişen bu ilginin ilk habercileriydi.¹¹ 1886-87 yıllarında yayınlanan, 20 ciltten müteşekkil ve Mısır'ın ilk topografik ansiklopedisi olan, yazarı Ali Mübarek'in Fransız *Description de l'Égypte*'e karşılık olarak kaleme alındığı düşünülen (kendisi de Fransızca eseri “Fransız *el-Hitat*” diye adlandırmaktaydı) “*el-Hitatu't-Tevfikiyye el-Cedide*”sinde de Firavunlar dönemine ait bilgilere geniş yer ayrılmıştı.¹² Bu dönemden itibaren Mısır-bilim, ağırlıklı olarak Kıptî tarihçi ve arkeologların Kıptî tarihine yönelik araştırmalarıyla paralel olarak ilerlese de, Mısır'ın Müslüman entelektüelleri de Mısır-bilim sahasına giderek artan bir alaka gösterdi. Bu kişiler arasında, Türk milletine sevgisi ve Mısır'daki muhafazakar milliyetçi çevrelere yakınlığı ile meşhur Ahmed Şevki de vardı. Şevki, 1890'lardan itibaren Firavunlar dönemi kahramanlık hikayelerini konu alan şiirler kaleme almıştı.

Kadim mirasa ilgi 1920'li yıllar boyunca hem tarihçiler hem de edebiyatçılar arasında yoğun olarak mevcuttu. Bunlardan biri de, hayatının son demlerinde sahabe biyografileri kaleme alacak olan Muhammed Hüseyin Heykel'di. Heykel, bahsedilen arkeolojik keşiflerin oluşturduğu coşkulu atmosferi satırlarına şöyle aktarmıştı:

*“Bugün hepimiz Tutank-Amon'un mezarının keşfini coşkuyla alkışlıyoruz. Firavunların on sekizinci hanedanının tesis ettiği medeniyet bizlere büyük onur veriyor ve kendimize soruyoruz: Atalarımız medeniyette böyle bir zirveye çıktılarsa, biz neden çikamayalım?”*¹³

Mısır'ın yeniden doğuşuna tanıklığın heyecanını yaşayan bir başka entelektüel de Ahmed Hüseyin idi. Hüseyin, 1928 yılında mezarın bulunduğu Luksor kentine yaptığı ziyarete ilişkin notlarında,¹⁴ “*ruhunda ve aklında giderek artan bir yeniden doğmuşluk hissi yaşadığını*” yazdı. Luksor'da geçirdiği o gün, yepyeni bir dünyanın kapılarını kendisine aralamıştı.¹⁵ Ahmed Hüseyin, bin yıllar sonra canlılıklarını hala muhafaza etmekte olan freskler karşısında hissettiklerini okuyucuya şöyle aktarıyordu:

¹¹ Reid, *Whose Pharaohs*, 54-59.

¹² Ali Mübarek Paşa, *el-Hitatu't-tevfikiyye* (Kahire 1990), II, 146-158.

¹³ Heykel, “Mısır el-hadise ve Mısır el-kadime,” *es-Siyasetü'l-Usbûiyye*, 27 Kasım 1926, 10.

¹⁴ Ahmed Hüseyin, *İmâni* (Kahire, 1936), 20-33.

¹⁵ Hüseyin, “*İmâni*” 20-21.

“Zamana, güneşe, yağmura, dayanılmaz sığağa, soğuğa ve her tür hava şartına meydan okuyan bu büyümlü freskler tüm dünyayı şaşkına çevirmiş durumdadır. Bu freskler her türlü yok edici güce adeta gülerek karşılık vermektedir. Bugüne dek o kadar parlak ve canlı gelmişlerdir ki, onlara baktığımızda daha dün yapıldıklarını düşünebilirsiniz. Ne kadar da muhteşem!”¹⁶

Günümüze neredeyse hiç bozulmadan orijinal biçimleriyle ulaşan bu freskler yazara göre, Mısır’ın ihtişamlı günleriyle bağlantının kopmadığını gösteriyordu. Araya giren onlarca asır ve istilalar Mısır’ın kadim kökleriyle olan bağı koparamamıştı.¹⁷ Zeki Salih’in Ocak 1927’de kaleme aldığı makalesinde de belirttiği üzere; “Mısır’ın kalbi asırlarca süren sakinliğin ardından yeniden hareket etmeye başlamıştı.” Bir zamanlar Mısır’ı içinde bulunduğu karanlıktan çıkararak Tutank-Amon, bu kez na’şıyla bu vazifeyi ifa edecekti.¹⁸ 1919 yılından itibaren tasarlanmaya başlanan ve 10 Mayıs 1928 tarihinde Kral Fuâd, yüksek yargı üyeleri, İngiliz yüksek komiseri, dönemin başbakanı Mustafa en-Nahhâs, bakanların tümü, milletvekilleri ve nihayet Ezher şeyhlerinden oluşan bir kalabalığın önünde örtüsü kaldırılarak alkışlanan anıt *Nahdatu Mısır* [Tr. *Mısır’ın silkinişi*] isminin verilmesi bu atmosfere son derece uygun düştü. Anıtın yapımında antik dönem mimarisini çağrıştıran Mısır granitleri seçilmiş ve bu taşlar tıpkı o zamanlarda olduğu gibi ham halde Nil boyunca taşınarak kuzeye getirilmişti.¹⁹

Dönemin önde gelen gazetelerinden el-Mukattam’da yazan Naşid Seyfîn, Mısır’ın bilinen büyük medeniyetlerin tümünü kronolojik olarak öncelediğini savunurken²⁰, Ahmed Hüseyin de Mısır’ı medeniyetlerin beşiği olarak nitelemiş, insanların yaban hayatı yaşadığı bir dönemde ortaya çıkan bu büyük medeniyetin geçmiş ve gelecek bütün medeniyetleri utandırdığını

¹⁶ Ahmed Hüseyin, *Îmâni*, 18-39. Benzer bir coşku “Firavuncu bir edebiyat” arayışı içinde olan Mahmud İzzet Musa’da da görülür. Musa, Luksor sakinlerinin bu muhteşem eserlerle iç içe yaşadıkları için ne kadar şanslı olduklarını anlatmaktadır. Bkz. M. İzzet Mûsâ, “el-Edebü’l-Fir’avnî,” *es-Siyâsetü’l-usbüyye*, 3 Ağustos 1929, 20.

¹⁷ Bugünkü Mısırlıların hem genetik hem de kültürel bakımdan mirasçısı konumunda olduklarını yineleyen mühim bir anlatı olarak 1957’de Ahmed Fahri tarafından kaleme alınan *Mısır el-Firavniyye* adlı eserde “... (Mısırlılar) ataları nasıl yaşıyor idiye hala öyle yaşıyorlar ve damarlarında hala atalarının kanı akıyor.” Bkz. Ahmed Fahrî, *Mısır el-Fir’avnîyye* (Kahire: el-Hey’eti’l-misriyyeti’l-âmme li’l-kütüb, 2012), 8.

¹⁸ M. Zeki Sâlih, “İhyâu hulûki’l-kavmi,” *es-Siyâsetü’l-Usbüyye*, 15 Ocak 1927, 31.

¹⁹ Israel Gershoni ve James Jankowski, *Egypt*, 186.

²⁰ Nâşid Seyfîn, “Mısır fir’avnîyye lahmen ve demmen,” *el-Mukattam*, 10 Eylül 1930, 7.

söylemiş ve Mısır'a insanlığı barbarlıktan medeniyete yükseltme payesi biçmişti.²¹ Firavuncu olduğunu kuşkuya yer bırakmaksızın ilan eden az sayıda yazardan biri olarak Ahmed Hüseyin²² yurttaşlarına bu mirasa sahip çıkmalarını ve kadim tarihleriyle övünmelerini salık veriyordu.²³ *el-Belağ* editörü Abdulkadir Hamza tarafından da paylaşılan bu diskur aynı zamanda Firavuncu düşüncenin pragmatik alt metnini de açığa vurmakta idi. Firavunculuk, idealize edilen geçmişe dayanırken, yüzünü –romantik biçimde- o geçmişe değil, yeniden tasarlanacak bir geleceğe dönüyordu. Antik döneme dönüş yalnızca Mısır'ın yabancı yönetimler tarafından örülenmiş özgüveninin yerine gelmesi için değil, bu özgüvenin Mısır'ın tamamen bağımsızlaştırılarak yeni dünya düzeni içerisinde hak ettiği yeri alması için de önemli idi:

*“Atalarımızın kalıntılarına onlardan manevi anlamda güç almak için değil, yüzyıllar süren aşağılanma ve köleliğin bünyemizde yarattığı aşağılık kompleksinden kurtulmak için bakmalıyız. Atalarımızı ziyaret etmeliyiz. Dünyanın her yerinden buraya bir ibadet vecdi içerisinde gelenlere, bizlere atalarımızla aramızdaki o sarsılmaz bağı hatırlatanlara kulak vermeliyiz.”*²⁴

Abdulkadir Hamza burada bir yandan geçmişi geleceğin inşasında kullanmayı amaç edinmek gerektiğinden bahsederken bir yandan da kadim köken temasını işleyen entelektüeller için oldukça önemli bir meseleye, yabancı yönetimlerin Mısır halkı üzerindeki olumsuz etkisine değindi. Hamza'nın, Mısır halkını millî mirasına sahip çıkmaya davet ederken geldiği bu nokta, yani Mısır'ın yabancılar tarafından yönetilmeye mahkum olduğu teması, millî bir tarih yazımına çağrıda bulunan aydınların hedef tahtasına koydukları ve kesin olarak savaşılmamasını salık verdikleri temel telakkilerden biri olmuştur.²⁵

²¹ Ahmed Hüseyin, “Mısır fir'avniyye (3),” *el-Mukattam*, 26 Eylül 1930, 11.

²² Kendi ifadeleriyle: “*Firavunculuk konusunda takıntılı hale geldim. Firavunculüğümün delilik boyutuna gelmesiyle anılır oldum.*” Hüseyin, *Nısfu karnin maa 'l-Urûba ve kadıyyâti Filistîn* (Sidon 1971), 29.

²³ “*Sizlere Firavunî bir Mısrılılıktan, sizin Firavunî Mısrılılığınızdan bahsediyoruz. Zira büyüklüğünüz ve ihtişamınız bu kimlikte yatmaktadır. Sizlere, atalarımız gibi olduğunuza ve onların izzetini yeniden kazanmanız gerektiğine inanmanızı söylüyoruz. Ey Mısrılı, büyüklüğüne inan!*” Ahmed Hüseyin, “Mısır fir'avniyye (3),” 11.

²⁴ Abdulkadir Hamza, ‘Fi'l-Aksûr,’ *el-Belâg*, 21 Haziran 1927, 1.

²⁵ Hilal Livaoğlu Mengüç, *Mısır'da Antik Mirasa Dönüş*, 51.

Mısır tarih yazıcılığında kadim köken teması çerçevesinde adından bahsedilmesi gereken bir diğer entelektüel de Ahmed Lütfi es-Seyyid (1872-1963)'dir. Seyyid, Muhafazakar milliyetçi çizgideki Hizbu'l-Vatanî hareketi içerisinde başladığı siyasi yaşamına Cenevre'deki siyasi temaslarının da etkisiyle seküler milliyetçi çizgideki Hizbu'l-Ümme partisini kurarak devam etti. Partinin ilk yayın organı olan *el-Cerîde*'nin 1907'de neşredilmeye başlanmasıyla, Ahmed Lütfi es-Seyyid'in savunduğu ve Mısır'ın kendi kurtuluşunu başka millet ve devletlerin kudretinde değil kendi kuvvetinde araması gerektiği kanaati de Mısırlı aydınlar arasında yaygınlaşmaya başladı. *el-Cerîde*'nin devamı niteliğinde olan *es-Siyâse* gazetesinde de benzer düşünceler, Muhammed Hüseyin Heykel (1888-1956), Selâme Mûsa (1887-1958), Abdülkadir Hamza (1880-1941), Taha Hüseyin (1889-1973) ve Tefvik el-Hakim (1898-1987) gibi dönemlerinin önde gelen entelektüelleri tarafından savunuldu.

1920'li yılların Firavuncu atmosferinde değer atfedilen unsurlardan biri de antik dönemden bugüne Mısır mirasının taşıyıcısı olarak görülen kırsal kesimdeki yaşam ve bu yaşamın en önemli figürleri olan fellahlar idi. Mısırlı çiftçilere verilen bir isim olmanın ötesinde fellah, bu dönemde öz Mısırlılığın simgesi haline gelmişti. Muhammed Hüseyin Heykel daha 1910'lu yıllarda, daha sonra *Zeyneb* adıyla yayımlayacağı ve kırsal hayata ilişkin bir romantizm içeren romanını *el-Cerîde*'de dizi halinde yayımlarken "Mısırî fellah" rumuzunu kullandı.²⁶

Bu dönemde Mısır siyasetinin en önemli figürü olan Mısır eski başbakanlarından Sa'd Zaglûl'un liderliğiyle Mısır'ın bağımsızlığını kazanma yolunda önemli adımlar atması ve Zağlûl'un halkı nezdinde ulusal kahraman haline gelmesi de kırsal kesimden gerçek bir Mısırlı prototipi olarak onun biyografisine dikkatleri çekmiş, Zağlûl'un bu özelliği bilhassa kadim köken temasını işleyen aydınlar tarafından gururla ifade edilmişti. Dönemin seküler milliyetçi çizgideki aydınlarından Abbas Mahmûd el-Akkâd, Zağlûl'un fellah kökenlerine vurgu yapmış, onun tam da bu sebeple Mısırlılar için ideal lider olduğunu ifade etmişti.²⁷

²⁶ Muhammed Hüseyin Heykel, *Zeyneb* (Beyrut, 2006), 19. Heykel'in biyografisini kaleme alan Muhammed Seyyid Muhammed de Heykel'in varlıklı bir aileden gelmesine rağmen fellah rumuzunu kullanmasını onun bu figüre yüklediği anlam ve Mısırcılık düşüncesine matuf olduğunu yazmıştır. Bkz. Muhammed Seyyid Muhammed, *Heykel ve ş-siyâseti 'l-usbû 'îyye* (Kahire, 1996), 90.

²⁷ Abbas Mahmud el-Akkâd, *Sa'd Zaglûl Zaimu's-sevra* (Kahire: Hindâvî, 2013), 157. Sa'd Zaglûl de bazı siyasi söylevlerinde Mısırlıların, yeryüzündeki en eski medeniyetin varisleri olduğunu vurgulamıştı.

1908 yılında kurulan ve 1952’de Kahire Üniversitesi’ne dönüşecek olan Mısır Üniversitesi’nin de Mısırcılığın kültürel alanda hakimiyet sağlama-sında büyük rolü oldu. Mısır’ın modern anlamdaki ilk üniversitesi olan bu kurumun faaliyet göstermeye başlaması, geleneksel metotlarla İslami İlimler eğitimi veren Ezher’in o zamana kadarki tartışılmaz hakimiyetini de sarstı. Üniversitenin kurucuları arasında yer alan, devrim sonrası Mısır’ının kültür politikalarında son derece etkili bir aydın olan Ahmed Lütfi es-Seyyid’in²⁸ düşünceleri burada yürütülen eğitim ve araştırma faaliyetle-rini de büyük ölçüde yönlendirdi.²⁹ Özellikle 1919 Devriminden sonra devlet üniversitesine dönüştürülen ve dinler üstü kimliği vurgulanan kurum, programında antik Mısır çalışmalarına yoğun biçimde yer verdi.³⁰ Taha Hüseyin, Muhammed Hüseyin Heykel, Abdülkadir Hamza gibi Mısırcılığa ve Firavuncu düşünceye popülerlik kazandıran isimlerin hepsinin yolu bir şekilde Mısır Üniversitesi’nden geçmişti.

1920’lerde Antik Mısır üzerine yazan bir başka Mısırlı tarihçi olan Muhammed Şefik Gurbâl de Mısır Üniversitesi’nin yetiştirdiği önemli tarihçiler arasında idi ve Mısır Müzesi’nin açılmasına öncülük etti. Yüksek öğrenimini İngiltere’de tamamlayan ve ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee’nin de öğrencisi olan Gurbâl’in³¹ 1927’de basılan *Kitâbu’t-târîhu’l-kadîm*³² adlı eseri, kendisinden sonra eski Mısır’a dair yazan tarihçiler için de önemli bir müracaat eseri oldu.³³

3. Kadim Köken Temasında Kıpti Kimliği ve Selâme Mûsa

Mısır Üniversitesi’nin 1919 Devrimi sonrasında kaydığı seküler zemin şüphesiz, eğitim müfredatının düzenlenmesini olduğu kadar hoca profili-

²⁸ Muhammed Abduh’un öğrencisi olan ve siyasi kariyerine Mustafa Kâmil’in Hizbu’l-vatani çizgisinde başlayan Ahmed Lütfi, 1897’de Cenevre’deki siyasi temaslarından sonra Mısır’ın kaderini kendi başına belirlemesi gerektiğine kanaat getirerek muhafazakar kanattan ayrılarak seküler-liberal çizgideki Hizbu’l-ümme’yi kurdu. Ahmed Lütfi es-Seyyid, *Kıssatu Hayâtî* (Kahire: Dâru’l-hilâl, 1982), 35.

²⁹ Ahmed Lütfi es-Seyyid’in politik görüşleri hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Charles Wendell, *The Evolution of Egyptian National Image: From its Origins to Ahmad Lütfi al-Sayyid* (Los Angeles: University of California Press, 1972), 201-294.

³⁰ Reid, *Cairo University and the Making of Modern Egypt* (Cambridge University Press, 1990), 31.

³¹ Hilal Görgün, “Muhammed Şefik Gurbâl,” *DİA*, XIV, 199.

³² Muhammed Şefik Gurbâl, *Kitâbu’t-târîhi’l-kadîm* (Matbaatu’l-hadîse: Kahire, 1927).

³³ İbrahim Nemîr Seyfuddîn ve diğ., *Mısır fî usûri’l-kadîme* (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1991).

ni de etkiledi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Kıptilerin Mısır bürokrasisinde neredeyse Müslümanlar kadar etkili oldukları, hatta İngiliz işgali döneminde 2 başbakan çıkardıkları bilinmektedir.³⁴ Müslüman Mısırlıların eğitime ilgi göstermesiyle birlikte Kıptiler eğitim ve bürokrasideki avantajlı konumlarını yitirdiler. Ancak 1919 sonrasının sekülerleşen Mısır'ında giderek artan biçimde Mısırcılık düşüncesi ve Vefd Partisi etrafında birleşmeleri, gerek parlamento temsili gerekse bürokrasi ve eğitim kurumlarındaki görünürlüklerini yeniden arttırdı.³⁵ Bununla birlikte Mısırlı Kıptilerin Mısır tarihindeki konumları Mısır kimliği bağlamında tartışılmaya devam etti. Örneğin 20. yüzyılın en önemli Mısırlı tarihçileri arasında kabul edilen ve kendisi de bir Kıpti olan Aziz Suryâl Atiyye, Mısır ulusal tarihi yazılırken dini ve ideolojik sebeplerden dolayı Kıpti tarihinin ihmal edildiğinden yakınıyordu.³⁶ Atiyye'nin bu tezi ortaya koyarken dikkat çektiği temel hususlardan biri, Bizans yönetimi altında Mısırlı Kıptilerin milli bir uyanış yaşadığı idi. Atiyye bu durumun edebi eserlere dahi yansımalarını, bu dönemde Kıptilerin Sa'id lehçesiyle yazılı eserler verdiğini söylemektedir.³⁷

Kadim Mısır ile günümüz Mısır arasındaki kültürel bağı kurma noktasında Firavuncuların savunduğu en önemli tezlerden biri Said bölgesinde konuşulan dilin antik Mısır'da konuşulan dil ile ortak özellikler gösterdiği idi. Mısır diline ait bazı özelliklerin antik dönemden bu güne taşıyan ise, Araplar Mısır'a geldiğinde Mısır'ın yerlileri konumunda bulunan Kıptiler ve onların konuştuğu dildi.³⁸ Bu meyanda Kıptilik ve Kıptice, Mısır'ın öz kimliğinin önemli bir parçası olarak kabul edilmişti ve özellikle Kıpti Fi-

³⁴ 1908'de Butros Gali, 1919'da Yusuf Vehbe Paşa.

³⁵ Donald Malcolm Reid, *Cairo University*, 150.

³⁶ Aziz Suryâl Atiyye, "el-Kenîsetü'l-kıptiyye ve'r-rûhu'l-kavmî fi Mısır fi'l-asri'l-bîzantî", *el-Mecelletü't-târîhiyyeti'l-misriyye*, III (1950), 1. Atiyye bu dönemde Kıpti kilisesini Mısır milliyetçiliğinin oluşumunda en önemli dönemlerden biri olarak görür. Ona göre Bizans dönemi Mısır'ında Bizans'ın mezhepçi politikalarına karşı gelişen milli şuurun bir merkezi İskenderiye'deki Kıpti Kilisesinde, diğeri yukarı Mısır'ın Suhac şehrinde, Kıptiliğin kurucusu olarak kabul edilen Şennuda'nın yaşadığı yerdeydi. Aziz Suryâl Atiyye, 6.

³⁷ Aziz Suryâl Atiyye, 6.

³⁸ Edebiyatçı İsam es-Settâtî, yukarı Mısır'da bugün konuşulan Arapça'nın Kıpticeden ve Antik Mısır dilinden izler taşıdığını, iki eski dilde olmayan harflerin bugün de pek çok Mısırlı tarafından ya telaffuz edilemediğini, ya da telaffuzunun eski Mısır dillerindeki bazı harflere benzetildiğini kaydeder. Bkz. İsam es-Settâtî, *Mukaddime ilâ el-Fulkûr el-Kıptî* (Kahire, 2010), 259-265.

ravuncular tarafından Arap diline oranla Mısırlılık nosyonuyla daha çok bütünleştiği düşünülmekte idi.

Kıptiliği Arap kimliğine alternatif olarak görenlerin başında Selame Musa gelmektedir. 1887’de Şarkiyye eyaletinde Kıpti bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Mûsa, Kahire’deki ilk ve orta öğreniminin ardından hukuk tahsili için gittiği Londra’da Batı kültüründen olduğu kadar sosyalizm düşüncesinden de etkilenmişti. 1913’te döndüğü Mısır’da henüz 26 yaşında çıkarmaya başladığı *el-Müstakbel* adlı dergi sosyalist düşünceleri yaydığı gerekçesiyle yasaklanınca Musa bir köyde öğretmenliğe başladı. Bir yandan kırsaldaki yaşamın onu derinden etkilemesi, diğer yandan halkçılığını besleyen sosyalizm meyli, onun Firavunculuk düşüncesini benimsemesini kolaylaştırmış görünmektedir.³⁹ Selâme Mûsa yazılarında genel itibariyle Mısırlıların Arap, Müslüman ya da doğulu olmalarından çok Mısırlı oldukları gerçeğine bağlanmaları gerektiği tezini işledi. Bilhassa doğulu olduklarına dair inancın Mısırlılarda bir hastalık haline geldiğini düşündü. Mûsâ’ya göre Mısırlıların batılılardan nefret etmesinin ve devamlı surette batının zulmünden bahsetmesinin nedeni de bu “goğululuk hastalığı” idi. Bu hastalıklı doğululuk bilinci aynı zamanda onları Arap kültürüne sadakat duymaya mecbur bırakıyor ve ilerlemelerini engelliyordu.⁴⁰ “Ortaçağ karanlığını temsil eden Arap kültürüne”⁴¹ sıkı sıkıya tutunmak anlamsız bir çabaydı. Araplardan zaten daha ileri bir seviyede olan Mısırlılar Arap kültürü ve dili üzerine çalışacaklarsa bunu diğer antik medeniyetler üzerine -Arap antikitesi nihai planda başka bir halkın tarihi olarak kabul edilir- çalışır gibi çalışmalı idiler.⁴² Bu düşünceleri Mûsa’nın, yalnızca mu-

³⁹ Arthur Goldschmidt, *Biographical Dictionary of Modern Egypt* (Cairo: The American University Press, 2000), 139-140. 1916’da Kahire’ye dönen Musa, burada Sosyalist bir parti kurmak istedi ancak muvaffak olamayınca yayıncılık faaliyetlerine ağırlık verdi. 1923’te Corci Zeydan tarafından kurulan *el-Hilâl* dergisi editörlüğüne getirildi. 1929’da buradan ayrılarak *el-Mecelletü l-cedide* adlı bir dergi kurdu. Mûsa’nın en önemli siyasi faaliyeti ise 1935 yılında Mısırcılık fikrini yayma amacıyla *Cem’iyyetü Mısır li’l-Mısri* organizasyonunu kurdu. Ami Ayalon, *The Press in the Arab Middle East: A Histor* (Oxford University Press, 1995), 239.

⁴⁰ Mûsâ’ya göre bu inanış Mısırlıların Arapların kitaplarını okuyup ezberlemelerine, Arapların tarihine özgü meseleleri inceleyerek zaman kaybetmelerine, İslâmî ilkelere tutunup geri kalmalarına yol açıyordu. Oysa bunların hiçbiri Mısırlıları ilgilendiren şeyler değildi. Bkz. Selâme Musa, *el-Yevm ve’l-gad* (Medresetü Mûsâ li’n-neşr ve’l-tevzî, 1928), 183.

⁴¹ Selâme Musa, *el-Yevm ve’l-gad*, 186.

⁴² Selâme Musa’ya göre, bölge lehçeleri ana lehçeden çok fazla farklılaştığı için, Arap dili yalnızca kitaplarda olan ölü bir dildir. Bkz. Selâme Musa, *el-Yevm ve’l-gad*, 183-184.

hafazakar entelektüeller tarafından değil, Taha Hüseyin ve Mahmûd Abbâs el-Akkâd gibi, Mısırcılık düşüncesine önemli katkılarda bulunmuş seküler çizgideki edebiyatçılar tarafından da eleştirilmesine neden oldu. Taha Hüseyin Musa'yı Şuûbiyye ruhunu diriltmeye çalışmakla itham ederken, Akkâd'a göre Musa'nın Arap kültürüne yönelik eleştirileri onun bir Kıptî olmasından kaynaklanıyordu.⁴³

Musa'nın etnik kökeninin kendisine hatırlatılmasında, Kadim Mısır nosyonunun Kıptî kimliği ile önemli ölçüde özdeşleştirilmesi de önemli bir rol oynamış görünüyor. Kıptîlerin eski Mısır ile daha güçlü bir bağa sahip olduğu şeklindeki düşünceler 1920'li yılların Mısırlıları için hiç duymadıkları türden şeyler değildi. Batılı Mısır-bilim geleneği içerisinde çeşitli vesilelerle dile getirilmiş olan bu tez,⁴⁴ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Kıptî reformculuğu çerçevesinde de hatırı sayılır bir önem kazanmıştı.⁴⁵ Kıptî entelektüeller XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kurdukları gazetelere verdikleri; *Ramsis*, *Fir'avn*, *el-Ahrâm* gibi isimlerle bu mirasa olan ilgilerini açığa vurmakta idiler.⁴⁶ Esasında Kıptî cemaati gerek kronolojik açıdan kadim döneme yakınlığı gerekse Müslüman-Arap cemaate nispetle kapalı ve saflığını korumuş bir cemaat olmasına rağmen⁴⁷ özellikle Müslüman kimliği taşıyan aydınlar kadim köken temasını işlerken Kıptî dili ve kültürüne özel bir vurgu yapmaktan kaçınmışlardır. Bu sebeple, kendilerinin gerçek Mısırlılar olduğunu savunan Kıptî aydınlar tarafından daha çok benimsendiği görülse de⁴⁸ akımın toptancı bir yaklaşımla Kıptî aydınların hakimiyetine girdiğini iddia etmek doğru olmayacaktır.⁴⁹

⁴³ Musa, *Edeb li'ş-Şa'b* (Selâme Mûsâ li'n-neşr ve'l-tevzî, 1956), 58.

⁴⁴ Bkz. Stanley Lane-Poole, *Cairo: The Sketches of its History, Monuments and Social life* (New York, 1973), 205-206; W.M. F. Petrie, *Seventy Years in Archeology* (London, 1931), 223-224.

⁴⁵ Ne var ki Malcolm Reid, bu bağı onaylanmakla birlikte Kıptî cemaati açısından fazla önemli bulunmadığını yazar. Bkz. Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs*, 280.

⁴⁶ Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs*, 283.

⁴⁷ Febe Yousry Armanios, aynı dönemde bölgede yaşayan diğer dini azınlıklara nispetle Kıptî cemaatinin Batı ile gerek ekonomik gerekse dini ve ideolojik anlamda daha az temasta bulunduğunu iddia etmektedir. Bkz. Febe Yousry Armanios, *Egypt for Which Egyptians? Copts and the Egyptian Nationalist Movement*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (The Ohio-State University, 1998), 15.

⁴⁸ Febe Yousry Armanios, *Egypt for Which Egyptians?* 81.

⁴⁹ Kahire Üniversitesinde açılan Antik Medeniyet bölümünde tahsil görenler arasında Ezher kökenli öğrenciler ve ulemeden da simalar görülebiliyordu ve oranları hiç de azımsanacak gibi değildi. Donald Malcolm Reid, *Cairo University*, 50.

Mısır'da 1922'de Kral I. Fuad ile başlayan krallık dönemi, tıpkı Hidivlik döneminde olduğu gibi, yabancı misyonlarla kraliyet ailesi arasında kurulan müspet ilişkilerin kültür politikalarına da yansıdığı bir dönemdi. Batılı devletlerin kültürel alanda en çok ilgi gösterdikleri Mısır-bilim ve antik dönem kalıntılarına yönelik koruma ve araştırma faaliyetleri de bu müspet ilişkilere paralel olarak kraliyet mensupları tarafından ehemmiyetle takip edilmiştir. Mısır'ın İngiltere tarafından küresel resme biraz daha çekildiği bir dönemde ve 1936 yılında tahta çıkan Faruk dönemi de kültürel politikalarda antik mirasın öne çıkarılması hususunda bazı atılımlara şahit olmuştur. Bununla birlikte 1930'ların ikinci yarısında başlayan ve Avrupa'yı kasıp kavuran savaş atmosferi Mısır'ı da etkilemiş, gerek mali gerekse kültürel açıdan bir durağanlık yaratmıştır. Haziran 1948'de Antik Mısır çalışmalarında gelinen son noktayı *el-Mecelletü't-tarihîyye el misriyye* adlı ilmi tarih dergisine değerlendiren Abdulmuhsin Bekir, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki mali sıkıntıların bu alandaki çalışmaları etkilediğini not eder.⁵⁰ Savaşın sona ermesinden sonra arkeolojik kazılar yeniden canlılık kazanmak ve pek çok önemli arkeolojik site keşfedilmiş olmakla birlikte, milliyetçi tarih yazıcılığı bağlamında Antik Mısır'a atfedilen önemin 1920'lerdeki kadar yoğun biçimde gözlenmediği görülmektedir. Bununla birlikte kadim köken temasının antik Mısır tarihinin Firavun hanedanlarının başarısına değil, Mısır halkına mal edilmesi gerektiği şeklindeki algı yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Dönemin Antik Mısır sahasına eğilen önemli tarihçilerinden başında Kahire Üniversitesi Mısır-bilim kürsüsünden Selim Hasan (1893-1961) gelmekte idi. Selefî Ahmed Kemal Paşa ve halefi Sami Cebra ile birlikte en büyük 3 Mısır-bilimciden biri olarak kabul edilen ve Mısır Üniversitesinde Ahmed Kemal Paşa'dan Antik Mısır Tarihi ve dili ile ilgili dersler alan Selim Hasan, 1920'li yıllarda Mısır Eğitim Bakanlığı tarafından orta ve yüksek dereceli okullarda okutulmak üzere Mısır tarihine dair bir dizi kitap yazmak üzere görevlendirilmiş, 1921 yılında ise Mısır Müzesi Müdür yardımcılığına atanmıştı. 1922 yılında ilmi bir heyetin başkanlığında gittiği Viyana Üniversitesinde doktorasını tamamladı, aynı dönemde Sorbonne Üniversitesinde de lisansüstü sınıflarına katıldı. 1935 yılına gelindiğinde Mısır-bilim sahasındaki teorik birikimini kazı alanlarında pratiğe dönüş-

⁵⁰ Abdulmuhsin Bekir, "en-Neşâtu'l-ilmî el-eserî fî misr min âm 1945 ilâ âm 1947," *el-Mecelletü't-târîhiyyeti'l-misriyye*, I (1948), 179.

türmesi için Mısır Müzesi ve o zamanki adıyla Kral I Fuad Üniversitesi adına yürütülecek kazıları yönetme göreviyle, 1936'da ise Mısır Tarihi Eserler İdaresi Başkan Vekilliği ile onurlandırıldı. Ne var ki Kral I. Fuad ile olan yakın teması ve ondan aldığı destek, kralın ölümü ve yerine oğlu Faruk'un geçmesiyle sekteye uğradı. Kral Faruk, babasının sağlığında özel bir bölüm kurulması için Mısır Müzesi'ne bağışladığı tarihi eserleri Selim Hasan'dan geri istediğinde, Kahire Sarayı ile arasının açılması pahasına bu teklifi reddetti.⁵¹ Bu dönemden sonra idari görevlerinden ayrılıp Antik Mısır'a ilişkin birikimlerini yazıya dökmeye karar verdi ve 1940'lı yıllarda Mısır tarihi, dili ve edebiyatına dair bir dizi eser yayınladı.⁵² Bu eserler arasında hem kapsamı hem de meydana getirdiği etki açısından en dikkat çekici olanı *Mevsûatu Mısır el-kadîme* (Antik Mısır Ansiklopedisi) oldu. Selim Hasan'ın kitabının girişinde ortaya koyduğu anlayış, bir bakıma, 1920'lerin Firavunculuğunun iddialarının daha naif ve Mısır'ın o dönemki kültürel vasatı açısından daha makul biçimde dile getirilmesi idi. Zira Selim Hasan, Antik Mısır tarihinin bir Firavunlar Tarihi olarak değil, Mısır halkının tarihi olarak okunması gerektiğinin altını çiziyordu:

“Bu (eserin yazılması); kendine has bir felsefeye, inanca, kültüre, sisteme ve yaşam tarzına sahip kadim ve derin bir halkın tarihini tek bir eserde toplamak istediğim için giriştiğim cüretkar bir çabadır. Fakat bu eseri yazarken ne Firavunlar tarihini Mısır halkının tarihi için model olarak aldım (ki Mısır tarihine ilişkin kitaplarda böyle yapmak adettendir), ne de Firavunların yaşamlarını, gelenek-göreneklerini, nizamlarını, servetlerini ve inançlarını esas alarak Mısır halkının durumu hakkında çıkarımlarda bulundum. Çünkü Firavunlar tarihi ile Mısır halkının tarihi arasındaki fark muhtemelen çok büyüktü, hatta aralarında bir uçurum vardı. Bu sebeple halkın durumunu yazdıklarımın esas aldım. Bu bizi hakikate daha çok yaklaştıracak, hata ve dalalet tuzaklarına düşmekten daha fazla alıkoyacaktır.”⁵³

Selim Hasan'ın bu satırları, kendisinin Kraliyet ailesi ve tüm devlet makamları ile yollarını ayırdığı dönemin hemen akabinde, Ağustos 1940'ta kaleme almış olması manidardı. Öte yandan bunu sadece kişisel bir hesap-

⁵¹ Selim Hasan, *Mevsûatu Mısır el-kadîme* (Mektebetü'l-usra, 2001), I, ii-iii.

⁵² Selim Hasan, en büyük eseri olan *Mevsûatu Mısır el-kadîme*'nin ithaf bölümünde, kendisini idari görevlerden alanlara, bu tasarruflarıyla dolaylı olarak onu yazmaya teşvik etmiş oldukları gerekçesiyle teşekkür etmişti. Selim Hasan, I, xvi.

⁵³ Selim Hasan, xvi.

laşma olarak görmek uygun olmayacaktır. Zira hem 1920'lerin Vefd Partisi önderliğindeki liberal siyasetinin sıklıkla eleştirilmeye ve sosyalizm düşüncesinin popülerlik kazanmaya başlaması hem de 1923'te getirilen anayasal monarşi düzeninin, kralın parlamentoya sık sık ve keyfi yahut İngiliz idaresinin isteği üzerine müdahalede bulunması yüzünden çıkmaza girmesi, 1930'lu yılların sonuna doğru kamuoyunu ve aydınları bezdirmişti.⁵⁴ Selim Hasan da bir taraftan monarşiye ve İngiliz idaresine, bir taraftan da alt ve orta sınıflara mensup Mısırlıların sırtında giderek ağır bir yük oluşturan liberal düzene karşı biriken kollektif öfkenin bir parçası sayılabilir. Hasan'ın 1950'li yıllarda Nasır ve ulusalcı rejimle kurduğu iyi ilişkiler ile Nasır'ın kendisini Kahire Müzesi Müsteşarlığına getirmesi de onun fikirlerinin yeni siyasi konjonktürle örtüştüğünü göstermektedir.

4. 1952 Devrimi, Nasır ve Milli Tarih Düşüncesinde Yeni-Firavuncu Yönelimler

Mısır'ın uzun süre yabancı hanedanlar tarafından yönetilmiş olmasının seküler milliyetçi düşünce tarafından ne derece sorunsallaştırıldığı dikkate alınırsa, Cemal Abdunnasır'ın Mısır'da iktidara gelmesinin oluşturduğu hissiyat daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim Nasır, Pers saldırılarının son Firavun hanedanını ortadan kaldırdığı 6. yüzyıldan bu yana Mısır'ı yöneten ilk Mısırlı olarak,⁵⁵ 19. yüzyıl sonunda filizlenen ve Mısır'ın Araplık ve İslam'dan ayrı olarak kendine has bir kültürel mirasa sahip olmasına vurgu yapan Mısırcılık düşüncesinin önemli sembollerden biri haline gelmişti.⁵⁶ Nasır'ın, en radikal örneğini Süveyş Kanalı olayında bulan Mısır kurumlarını millileştirme minvalinde yaptığı bir dizi hamlesi arasında, 1858'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından kurulan ve Nasır darbesine kadar Avrupalı Mısır-bilimciler tarafından yönetilen *Maslahatu'l-âsâri'l-*

⁵⁴ Selma Botman, *The Rise of Egyptian Communism 1939-1970* (New York: Syracuse University Press, 1988), xv.

⁵⁵ Robert Stephens, *Nasser: A Political Biography* (London: The Penguin Press, 1971), 11.

⁵⁶ Diasporadaki ünlü Mısır tarihçilerinden Afaf Lütfi es-Seyyid Marsot Nasır yıllarını şöyle tanımlar: "Firavunlar çağından bu yana, iki bin yıllık aşkın zamandır ilk kez Mısır Mısırlılar tarafından yönetiliyordu. İngiliz silahlarıyla ayakta duran ve desteklenen Türk-Çerkez monarşisi gitmişti. Sonunda yönetilenin kendisini yönetenlere yabancılaşması sona ermiş gibi görünüyordu. Yeni rejim, yerli Mısırlı çoğunluğun din, dil ve etnik yönden kendisiyle özdeşleştirebildiği bir rejimdi." Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, 107.

mısriyye (Mısır Antik Eserler İdaresi)'nin başına Mısırlı bir Mısır-bilimci atamak ve kurumu doğrudan Kültür Bakanlığı'na bağlamak da vardı.⁵⁷

23 Temmuz İhtilaline ilişkin düşüncelerini kaleme aldığı *Felsefetü's-sevra* adlı eserinin mukaddimesinde Nâsır, Mısırlıların kendilerini ve kimliklerini keşfetmelerinin, kim olduklarını ve Mısır tarihinde nasıl bir rol oynadıkları sorusunun en önemli soru olduğunu yazmıştır.⁵⁸ Tıpkı 1919 Devrimi'nin entelektüelleri gibi Cemal Abdunnâsır da Türk ve Çerkes asıllı hanedanların hakimiyeti altındaki dönemleri Mısır'ın uğradığı büyük bir felaket olarak tavsif etmiştir. Özellikle Memlûklere ilişkin olarak 20. yüzyıl başı Mısır tarih yazıcılığında gelişen pejoratif tasvir, Nâsır'ın fikirlerinde de en keskin haliyle karşımıza çıkar.⁵⁹ Cemâl Abdunnâsır'a en yakın isimlerden biri olan ve bahsi geçen dönemde *el-Ahrâm* gazetesi editörlüğünü sürdüren Muhammed Hasaneyn Heykel de Nâsır'ın Süveyş Kanalının millileştirilmesinin hemen ardından İskenderiye Üniversitesinde yaptığı konuşmada halkın başkana yaptığı tezahüratı gündeme getirerek "*Mısır'ın ruhunun yedi bin yıl sonra nihayet kendilerine geri verildiğinin farkındaydılar*" yorumunu yapmıştır.⁶⁰

Nâsır'ın Sudan'ı Mısır topraklarına katmak istemesi de Firavuncu düşüncedeki Nil Vadisinin tarihsel ve coğrafi bütünlüğü tezini hatırlatmakta idi. Bu düşünce esasında 1920'lerde Mısırcı aydınlar tarafından sıkça dile getirilmiş bir husustu.⁶¹ 1910'lardan beri Sudan'ın Mısır ile tarihsel olarak beraberlik içinde olduğunu ve bunun devam etmesi gerektiği fikrini savunan Ahmed Lütfi es-Seyyid'in, Nâsır'ın güvendiği siyasi şahsiyetlerden biri olması ve Nâsır'ın General Muhammed Necib'ten sonra cumhurbaşkanlığını ona teklif etmesi⁶² bu meyanda dikkat çekicidir.

⁵⁷ Kurum, 2011'de Kültür Bakanlığında ayrılmış ve *Vizâratü'l-âsâri'l-mısriyye* adıyla ayrı bir tarihi eser bakanlığı oluşturulmuştur. İlk Tarihi Eserler Bakanı ise ünlü Mısır-bilimci Zeki Havâs oldu.

⁵⁸ "*İhtilalle ilgili yazmam* kendimizi keşfetmek, kim olduğumuzu ve birbirine ekli halkalar halindeki Mısır tarihinde nasıl bir role sahip olduğumuzu anlama çabasıdır." Cemal Abdunnâsır, *Felsefetü's-sevra* ([y.y.], 1996), 9.

⁵⁹ Nâsır, "Çerkesler" olarak andığı Memlûklerden, "Mısır'a köle olarak gelip burada efendi olanlar" diye bahsetmektedir. Cemal Abdunnâsır, *Felsefetü's-sevra*, 65. Nâsır, Mısır'ın sindirilmişliğinin esas itibarıyla Memlûk hakimiyetinde kademeli olarak gerçekleştiğini savunmaktadır. Cemal Abdunnâsır, *Felsefetü's-sevra*, 67.

⁶⁰ M. Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, çev. Berin Büktaş (Ankara: Bilgi Yayınları, 1974), 84.

⁶¹ Charles Wendell, *The Evolution of Egyptian National Image*, 261-262.

⁶² Afaf Lütfi es-Seyyid Marsot, *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, 108.

Şüphesiz ki Nasır'ın fikirleri ülkesini yalnızca siyaseten değil, kültürel açıdan da derinden etkilemiştir. Öyle ki yüzyılın başında muhafazakar Hizbu'l-vatanî grubunda siyaset yapmış, muhafazakar milliyetçi hareketin tarihini ve onun liderlerinin biyografilerini yazmış Mısırlı tarihçi Abdurrahmân Râfi'î (1889-1966), Nasır dönemini takiben daha şiddetli fakat daha az dini referans içeren bir Mısırcılık ideolojisini benimsemiş görünmektedir.⁶³ Râfi'î, 23 Temmuz Devriminden 7 yıl sonra 1959 yılında kaleme aldığı *Târîhu hareketi'l-kavmiyye fî mısır el-kadîme: Min fecri't-târih ilâ fethi'l-arabî* (Antik Mısır'da Milli Hareket Tarihi: Tarihin Başlangıcından Arapların Fethine Kadar) adlı eserinde Firavunlar dönemini 1920'lerdeki kadim köken temasını hatırlatacak şekilde, Mısır milli tarihinin altın devirlerinden biri olarak resmetti. Bu eserde Mısır'ın istilalar ve yabancı hükümdarlarla olan meselesini antik döneme dayandıran Râfi'î, esere konu ettiği milattan önce 4. binyıldan milattan sonra 7. yüzyıla kadar geçen sürede Mısır halkının çok kez saldırı ve istilalara maruz kaldığını, hiçbir zaman başka millet ve devletlere boyun eğmediğini ve istilacıları eninde sonunda Mısır'dan çıkardıkları tezini işledi.⁶⁴

Râfi'î'nin bu düşünceleri onu Mustafa Kamil ve Hizbu'l-Vatanî çizgisinden koparak daha seküler bir milli hareket geliştiren Ahmed Lütfi es-Seyyid ve es-Siyâse grubuna yaklaştırmıştı. Ancak o yine de Mustafa Kamil'i Mısır'da milli hareketin yakın dönemdeki ilk lideri olarak görmekten vazgeçmemişti. Nitekim Râfi'î'nin milli harekette muhafazakarlık ve dini referanslara hürmeti esas alan anlayışı 1950'lerin ideolojik açıdan nasyonal sosyalizme yaklaşan Mısır'ında da devam etti. Hatta Râfi'î'nin bu dönemde yazdığı eserlerdeki bazı seçimleri dikkate alınırsa, İslam kimliğini Arap kimliğinin üzerinde tuttuğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Nâsır'ın Arap milletlerinin birliğini yücelten söylemine karşın, Râfi'î yukarıda bahsi geçen eserinin başlığında, Mısır'ın milli hareket ruhunun son bulduğunu yahut sekteye uğradığını ima eden gelişmeyi “İslam Fethi” yerine “Arap fethi” diye adlandırmayı uygun bulmuş görünmektedir. Onun yaklaşık 80

⁶³ Onun yetiştirdiği ve dönemin önde gelen hukukçularından biri olan Hilmi es-Sibâi Şahin, onun Mısır'ın antik tarihi hakkında yazdığı kitabı takdim ederken, bu girişimin Râfi'î'nin yakın çevresi tarafından şaşkınlıkla karşılandığını yorumunu yapmıştır. Abdurrahmân er-Râfi'î, *Târîhu hareketi'l-kavmiyye fî mısır el-kadîme: Min fecri't-târih ilâ fethi'l-arabî* (Kahire: Dâru'l-meârif, 1959), 7.

⁶⁴ *Abdurrahmân er-Râfi'î, Târîhu hareketi'l-kavmiyye fî mısır el-kadîme: Min fecri't-târih ilâ fethi'l-arabî*, 68-71.

yıl süren uzun hayatında gönül verdiği ve gerek bir tarihçi ve gerekse bir hukukçu olarak hizmet ettiği milliyetçi hareketi anlatmak amacıyla yazdığı eserler arasında Arapların fethinden Hidivlik idaresine kadar geçen dönem hakkında hiçbir eser bulunmaması da bu meyanda dikkat çekicidir.⁶⁵

Abdurrahman er-Râfi'î'nin Eski Mısır'daki milli duygular dışında dikkat çektiği bir başka nokta da tek tanrı inancının Mısır'a ve Mısırlılara yabancı olmadığı düşüncesiydi. Kitabının Akhenaton bahsinde 1907 tarihinde Mısır'ın ilk yerli Mısır-bilimcisi sayılan Ahmed Kemal Paşa'nın kendilerine verdiği bir dersten bahsetmiş, Ahmed Kemal'in kendilerine, Batılı misyonların kadim Mısır medeniyetine ön yargı ile yaklaştığından yakındığını aktarmıştır. Râfi'î'nin eseriyle aynı dönemde *Mısır el-fir'avniyye* adlı eseri kaleme alan Kahire Üniversitesinde Antik Mısır Tarihi hocası olarak görev yapan Ahmed Fahri de eserinde Batılı Mısır uzmanlarının bir Doğu halkı olarak Mısır hakkında objektif olmadığını, Mısır halkını yabancı tahakkümü altında parçalanmış bir kavim olarak gördüklerini ve günümüz Mısırlıları ile antik dönemdeki Mısır sakinleri arasında hiçbir bağ kalmadığını iddia ettiklerini, bu sebeple kadim Mısır'ın tarihini Mısırlı tarihçilerin yazmasının daha yerinde olacağını ifade etmiştir. Ahmed Fahri, 1920'lerin kadim köken temalı eserlerinde öne çıkan, Nil Vadisinin bütünlüğü, özellikle Yukarı Mısır'daki Mısırlıların eski Mısırlılarla genetik açıdan kuvvetli bir bağı bulunduğunu, kadim Mısır ruhunun kültürel olarak da günümüz Mısır'ı-

⁶⁵ Bununla birlikte bahsi geçen telifinin son bölümünde Arap-İslam fetihleri ile ilgili değerlendirmelerini de okuyucuyla paylaşmış ve Mısır halkının konumu gereği nesep açısından kendisini Araplara daha yakın gördüğünü, bu sebeple Müslüman Arapları bir fatih ya da istilacı gibi değil kurtarıcı gibi değerlendirdiklerini yazmıştı. Abdurrahman er-Râfi'î, *Târîhu hareketi'l-kavmiyye fi misr el-kadîme: Min fecri't-târih ilâ fethi'l-arabî*, Eserinde Müslüman Arapların Mısır'ın fethine de ayrıntılı olarak yer veren Râfi'î, Mısır'daki yerli halkın Roma idaresinden duyduğu rahatsızlığın fetihleri kolaylaştırdığı yönündeki kanıyı tekrarlamış, Amr b. El-As'ın İskenderiye kütüphanesini yaktığı yönündeki haberlere şiddetle karşı çıkmış ve delillerle çürütmeye çalışmıştır. Bkz. Abdurrahman er-Râfi'î, *Târîhu hareketi'l-kavmiyye fi misr el-kadîme: Min fecri't-târih ilâ fethi'l-arabî*, 207, 210. Râfi'î'nin Mısırlıları ortaçağlardan itibaren Arap olarak gördüğünü, yukarıda bahsedilen eserinde Hiksos hanedanına karşı Mısırlıların verdiği bağımsızlık mücadelesi hakkında yazdığı satırlarda da görmek mümkündür. Eserde Suriye'den M.Ö. 18. Yüzyılda gelen Hiksoslar'dan ve Mısır halkının onlara karşı verdiği mücadeleden de bahseden Râfi'î, Araplar arasından bu kahramanlığı yazılı bir destan haline getirebilecek bir Homeros çıkmasını umduğunu dile getirmişti. Bkz. Abdurrahman er-Râfi'î, *Târîhu hareketi'l-kavmiyye fi misr el-kadîme: Min fecri't-târih ilâ fethi'l-arabî*, 71.

nın kimliğini belirlediği ve yabancı idarelerden kurtuluşun milli hafızada kodlanmış olduğu gibi tezleri de bahsi geçen eserinde tekrarlamıştır.⁶⁶

5. Mısır Popüler Kültüründe Antik Mısır

1990'lı yıllarda Mısır'daki yayıncılık faaliyetlerine bakıldığında Mısır Tarihine ilişkin akademik eserlerin ve ders kitaplarının yanı sıra, popüler tarih kitaplarının da yazılmaya başladığı görülür. Bunlar arasında özellikle Firavun mezarlarına ilişkin efsanevi anlatıların yer aldığı ve gerçek ile kurgusal unsurların bir arada bulunduğu kitaplar fazlaca ilgi görmüştür. Nitekim Mısırlı yazar Enis Mansur'un Tutankamon'un mezarının lanetli olduğu efsanesi üzerine yazdığı ve ilk baskısını 1978'de yapan *Firavunların Laneti ve Akıl-ötesi Bir Şey* adlı eseri ilk yıllarda fazla ilgi görmese de, 1992, 1993, 1995 yıllarında arka arkaya yaptığı baskılarla geniş okuyucu kitlelerine ulaşmıştır. Çocuklar için ise Abdülbârî Afâf tarafından hazırlanan ve Muhammed Kutub tarafından resimlenen bir dizi hikaye kitabı yine 1990'lı yıllarda basılmıştır.⁶⁷ Bu dönem aynı zamanda semavi dinlere ait metinlerdeki Firavun algısına dair pek çok çalışmanın da yayınlandığı bir dönem olmuştur.⁶⁸ Antik Mısır'a dair eserlerin basıldığı yayın evleri incelendiğinde biri özel kuruluş diğeri kamu kuruluşu olan iki yayınevinin oransal olarak ön plana çıktığı görülecektir: Kahire'de popüler bir özel yayınevi olan Medbûlî ve Mısır Devlet Kütüphanesi'ne bağlı bulunan Mısır Genel Kitap Organizasyonu (el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-âmmе li'l-kutub). (Bkz. Grafik 2) 1971'de hükümet kararıyla kurulan bu organizasyon, bilhassa 1990'lu yıllarda antik Mısır tarihiyle ilgili pek çok telif eser basmıştır. Bu eserlerin müellifleri arasında aslen mimar olmakla beraber Mısır tarihi konusundaki popüler çalışmalarıyla da tanınan Seyyid Kerim'i zikretmeliyiz. Zira Kerim, Firavunlar dönemi Mısır'ında din, toplum, edebiyat ve mimariye kadar pek çok alanda eser vermiştir.⁶⁹ Bütün yayınevleri

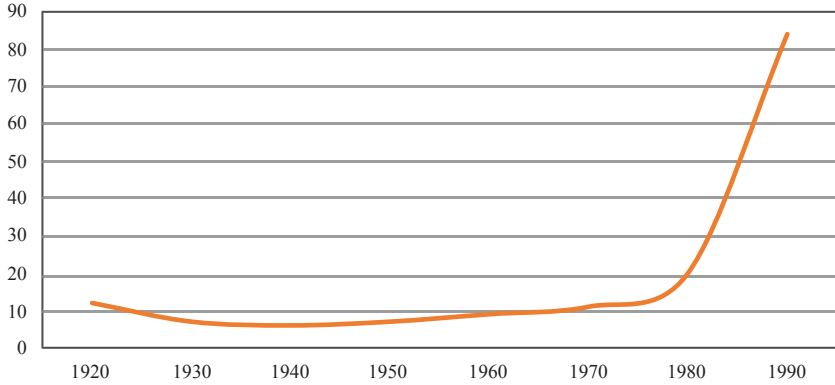
⁶⁶ Ahmed Fahrî, *Mısır el-Fir'avniyye* (Kahire: el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-âmmе li'l-kütüb, 2012), 8-9.

⁶⁷ Birkaç örnek için bkz. Afâf Abdülbârî, *Khufû ve acâibu's-sihr* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 1997); *Mugâmerât Sînûhî* (Kahire, 1997); *Nefertiti* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-arabî, 1997).

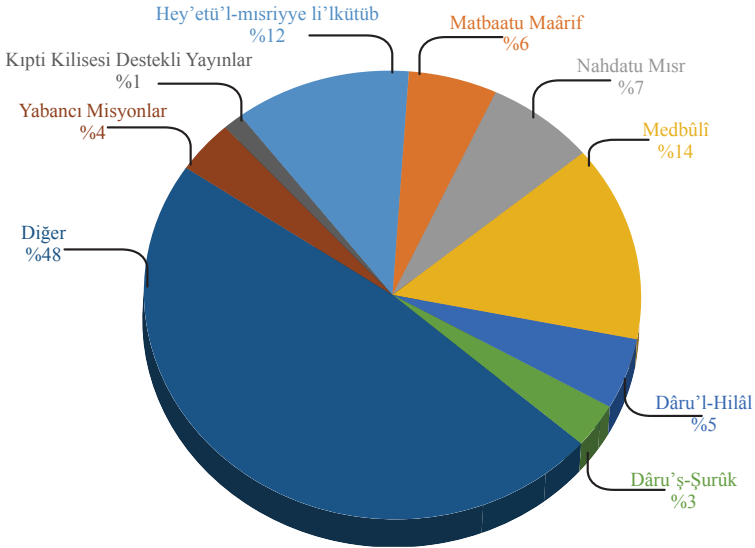
⁶⁸ Bazıları; el-Baba Şennûda es-sâlis, *Mûsâ ve Fir'avn* (Kahire: el-Küllüyyetü'l-klerikiyye, 1990); Gattâs Abdülmelik el-Haşebe, *Rihletu benî isrâîl ilâ mısır el-fir'avniyye ve'l-hurûc* (Kahire: Dâru'l-hilâl, 1990); Saîd ebû'l-'Ayneyn, *el-Fir'avn ellezî yutâriduhu'l-yehûd beyne'l-tevrâti ve'l-kur'ân* (Kahire: Ahbâru'l-yevm, 1997).

⁶⁹ Seyyid Kerim, *el-Mer'etü'l-mısriyye fî ahdi'l-ferâine* (Kahire: el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-âmmе li'l-kütüb, 1994).

bir arada değerlendirildiğinde ise, 20. yüzyılda Antik Mısır temalı eserlerin yaklaşık olarak çeyreğinin devlet inisiyatifi ile, geri kalanının ise özel kuruluşlar tarafından basıldığı anlaşılmaktadır.

Grafik 1. Mısır’da antik dönemi konu alan ve Arapça olarak basılmış tarih kitaplarının on yıllara göre dağılımı (İskenderiye Kütüphanesi kataloğu esas alınmıştır.)

Grafik 2. XX. yüzyılda Mısır’da doğrudan Antik Mısır’ı konu alan ve Arapça olarak basılan tarih kitaplarının yayınevlerine göre dağılımı.

Antik Mısır tarihine yönelik kitaplarda 1990'larda görülen artış elbette genel olarak kitap basımındaki artışla da ilgilidir. Fakat kadim köken temasının 90'lardaki tek tezahürü bu alandaki yoğun yazın faaliyeti değildi. 1940'lı ve 50'li yıllarda kurulan pek çok kurum için 1990'lardan itibaren tasarlanan logolarda Antik Mısır'a ait öğeler yoğun olarak kullanıldı. 1950 yılında Kahire'nin hemen yanı başında bulunan ve antik dönemde Aşağı Mısır'a başkentlik de yapmış olan Heliopolis'e⁷⁰ çok yakın bir mevkide kurulan bir üniversiteye, Heliopolis kelimesinin Arapça karşılığı olarak Ayn Şems adı verilmişti. Bu üniversitenin 90'larda hazırlanan logosu, ortada bir obelisk ve her iki yanında bedenleri obeliske, yüzleri dışarıya dönük birer Horus şahini bulunacak biçimde tasarlanmıştır (Bkz. şekil 1). Kahire Üniversitesi için yapılan logo seçimi de bu süreçle benzerlik gösterir. 1946-47 yıllarında yine Kahire Üniversitesi hocalarından Samî Cebr tarafından Yukarı Mısır'da yürütülen Hermopolis kazılarında kendisi adına yapılmış bir mabede rastlanan ve fazlaca popüler merak uyandıran, eski Mısırlıların ilim ve bilgelik tanrısı Tot⁷¹ yeni yüzyılın başında üniversitenin simgesi haline gelmişti. Nitekim 1990'lı yıllarda Kahire Üniversitesi için yapılan logo tasarımları arasında Rektör Câbir Nassar'ın özel isteği üzerine öne çıkan tasarım, Tot'un elinde bir tablet ve kalemle resmedilmiş hali oldu. Bu tasarım 2000'li yıllarda Kahire Üniversitesi'nin logosu olarak kabul edildi (Bkz. Şekil 2). Bugün Mısır'da pek çok devlet kuruluşuna ait flamalar ve logolarla birlikte, özellikle 20. yüzyıl boyunca kadim köken temasında sıkça kullanılan Yukarı Mısır'a ait eyaletlerden Minya, Luksor, Kefru's-şeyh ve Suhac eyaletlerinin flamalarında da antik Mısır öğeleri boy göstermektedir.

⁷⁰ Heliopolis, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştiği dönemde Mısır'ın siyasi ve dini merkeziydi. *Encyclopedia of Ancient Egypt*, ed. Margaret R. Bunson (New York, 2002), 164.

⁷¹ *Encyclopedia of Ancient Egypt*, ed. Margaret R. Bunson, 405.

Şekil 1. Ain Şems Üniversitesi'nin logosu

Şekil 2: Kahire Üniversitesi'nin logosu

Kültür kurumlarının logo tasarımlarında da benzer seçimler yapılmıştır. Antik Mısır alanında en çok kitap yayınlayan yayınevlerinden olan bugün hala Mısır Ulusal Kütüphanesi'ne ait binada hizmet vermekte olan *el-Hey'eti'l-mısriyyeti'l-âmmeli'l-kütüb* yayınevinin amblemi de antik Mısır giysileri içinde bir Mısırlıyı kitap okurken tasvir etmektedir (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. 1971'de kurulan el-Hey'eti'l-mısriyyeti'l-âmmeli'l-kütüb logosu

Şekil 4. 1938'de kurulan Nahdatu Mısır Yayınevi logosu

90'lı yıllarda en önemli gelir kaynaklarından biri turizm olan Mısır'da⁷² antik döneme ait kalıntıların devlet eliyle korunması hala sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememektedir. Özellikle Ocak Devrimi sonrası ve sonrasında gerek Kahire Müzesindeki gerekse diğer ören yerlerinde görülen yağma girişimleri, devletin kültür politikalarındaki bu açığı gözler önüne

⁷² Leila Vignal, "The New Territories of Tourism in Egypt: A Local-global Frontier?," *Espace, Société, Territoire*, Article 509, (Ekim 2010), pr. 50.

sermiştir.⁷³ Devrimi takip eden otorite boşluğunun yol açtığı bu yağmalarda dikkat çeken noktalardan biri de, hem Kahire’de hem de diğer şehirlerde halkın önemli bir kısmının bu yağmalara karşı antik eser ve kalıntıları korumaya çalışmaları olmuştur. Oysa Mısır hükümetlerinin tavrı uzunca bir dönem özellikle kırsal kesimdeki halkı, tamamen turistik değeri bakımından değerlendirilen müze ve ören yerlerine sokmama yönünde olmuştur. Buna rağmen halkın bir kısmı silah taşıyan ve suç organizasyonu olarak çalışan gruplara karşı antik mirasa sahip çıkması oldukça dikkat çekicidir.

6. Sonuç

1881’de İngiltere’nin Mısır’ı işgal etmesi ve I. Dünya Savaşını takip eden Osmanlı Devleti’nin çözülme sürecinin ardından 1924’te Hilafetin kaldırılması, Modern Mısır’ın kaderini belirleyen olayların başında gelmektedir. 20. yüzyıl başlarında Mısır kamuoyunun kolektif bilincindeki en önemli soru/n Mısır’ın yazgısının nasıl belirleneceği ve daha da önemlisi, bunu kimin belirleyeceği olmuştur. Bu soru/n Mısır’da tarih yazıcılığı sahasına da hâkim olmuş, milli tarih meselesi tarih yazımının temel meselesi haline gelmiştir. Bu çerçevede 1920’lerde geliştirilen tezlerden biri de, Modern Mısır’ın hem genetik hem de kültürel kodlarının Antik Mısır’dan alındığı, birbirinden kopuk gibi görünen iki dönem arasında bilhassa yabancı kültürlerden en az etkilenen Yukarı Mısır halkının köprü vazifesi gördüğü teziydi.

Ortaya çıktığı 1920’lerde kadim köken teması Araplık ve Müslümanlığa alternatif üst kimlik iddiasıyla ortaya çıkarken, Nasır döneminde muhafazakar milliyetçi değerlerle bütünleşmiş ve Mısır kimliğinin 3 bileşeninden biri olarak daha makul bir konuma oturmuş görünmektedir. Bu meyanda Nâsır’ın, Arap kamuoyuna karşı Arap halklarını birleştirmenin önemini vurgularken uluslararası arenada ve kültür politikalarında antik mirası ve kadim köken temasını ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. 1920’lerin Firavuncu düşüncesinde Sudan ve Mısır’ın Nil Vadisindeki birlikteliğini ve Mısır’ın istilacılarını eninde sonunda topraklarından çıkardığı temalarını vurgulayan söylemi, Nasır döneminin emperyalizm karşıtı havasında ye-

⁷³ 2011 Mart’ında el-Ahrâm’da çıkan bir haberde, 25 Ocak Devrimi’nin antik dönem kalıntıları konusundaki politikayı kötünden berbata çevirdiği yorumu yapılmıştır. Nevine el-Aref, “Guardians of Guards,” *el-Ahrâm Weekly*, 24 Mart 2011.

rini bulmuş ve Antik Mısır'a devlet düzeyinde gösterilen ilgi bir kez daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Başlangıçta daha çok ideolojik nitelikte olan bu yönelim, 1990'lı yıllarda devletin önemli gelir kaynaklarından biri haline gelmeye başlayan turizme yönelik atılımlarla iyiden iyiye benimsenmiş, arkeolojik sitelere yapılan destekler arttırılmış, Antik Mısır'a ait unsurlar kültürel hayata ilişkin devlet atılımlarında sıkça kullanılarak modern Mısır ile Antik Mısır arasındaki bağ vurgulanmaya çalışılmıştır.

1920'lerin Antik Mısır algısında hanedan-halk ayrımı yapıldığına rastlamak zordur. Bunun yerine Antik Mısır, yöneticileri ve halkıyla bir bütün olarak kabul edilmiştir. Ancak özellikle 1940'lardan sonra gelişen halk hareketlerinde kraliyet ailesine yöneltilen eleştiriler, Antik Mısır Tarihi'ne yönelik algıyı da etkilemiş görünmektedir. 1920'lerde Mısır'ın ilk Mısırlı krallarını da kucaklayan kadim köken anlatısı, Nâsır dönemine gelindiğinde artık "halklarına hoyrat davranan zalim yöneticiler" olarak okunmaya başlanan firavunları dışarıda bırakmaya başlamıştır. Nasır dönemi nasyonal sosyalizmi ile bütünleşerek günümüze kadar gelen bu kanaatin izlerini 2011'de Tahrir Meydanındaki gösterilerde Hüsnü Mübarek'in Firavun olarak tasvir edilmişinde bulmak mümkündür.

Kaynakça

- Abdunnâsir, Cemal. *Felsefetü's-sevra*. y.y., 1996.
- el-Akkâd, Abbas Mahmûd. *Sa'd Zaglûl Zaîmu's-sevra*. Kahire: Hindâvî, 2013.
- el-Aref, Nevine. "Guardians of Guards." *el-Ahrâm Weekly*. 24 Mart 2011.
- Armanios, Febe Yousry. *Egypt for Which Egyptians? Copts and the Egyptian Nationalist Movement* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). The Ohio-State University, 1998.
- Ayalon, Ami. *The Press in the Arab Middle East: A History*. Oxford University Press, 1995.
- Atiyye, Aziz Suryâl. "el-Kenîsetü'l-kıptiyye ve'r-rûhu'l-kavmî fi Mısır fi'l-asri'l-bîzantî." *el-Mecelletü't-târîhiyyeti'l-mısriyye*. 1950.
- ebû'l-'Ayneyn, Saîd. *el-Fir'avn ellezî yutâriduhu'l-yehûd beyne't-tevrâti ve'l-kur'ân*. Kahire: Ahbâru'l-yevm, 1997.

- Bedevî, Ahmed Ahmed. *Rifâ'a Râfi et-Tahtâvi*. Lecnetu'l-Beyâni'l-Arabî, 1959.
- Bekir, Abdulmuhsin. "en-Neşâtu'l-ilmî el-eserî fî mısır min âm 1945 ilâ âm 1947." *el-Mecelletü't-târîhiyyeti'l-mısriyye*, I (1948).
- Botman, Selma. *The Rise of Egyptian Communism, 1939-1970*. New York: Sycause University Press, 1988.
- el-Daly, Okasha. *Egyptology: The Missing Millenium Ancient Egypt in Medieval Arabic Writings*. Australia: Cavendish Publishing, 2005.
- Encyclopedia of Ancient Egypt*. ed. Margaret R. Bunson. New York, 2002.
- Fahrî, Ahmed. *Mısır el-Fir'avniyye*. Kahire: el-Hey'eti'l-mısriyyeti'l-âmmeli'l-kütüb, 2012.
- Gershoni, Israel ve Jankowski, James. *Egypt, Islam and the Arabs: the Search for Egyptian Nationhood 1900-1930*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Goldschmidt, Arthur. *Biographical Dictionary of Modern Egypt*. Cairo: The American University Press, 2000.
- Görgün, Hilal. "Muhammed Şefik Gurbâl". *DİA*.
- Gurbâl, Muhammed Şefik. *Kitâbu't-târîhi'l-kadîm*. Matbaatu'l-hadîse: Kahire, 1927.
- Hamza, Abdülkadir. 'Fi'l-Aksûr'. *el-Belâg*. 21 Haziran 1927.
- Hasan, Selim. *Mevsûatu Mısır el-kadîme*, Mektebetu'l-usra, 2001.
- el-Haşebe, Gattâs Abdülmelik. *Rihletu benî isrâil ilâ mısır el-fir'avniyye ve'l-hurûc*. Kahire: Dâru'l-hilâl, 1990.
- Heykel, Muhammed Hasaneyn. *Kahire Dosyası*. (çev.) Berin Büktaş. Ankara: Bilgi Yayınları, 1974.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. "Mısır el-hadîse ve Mısır el-kadîme". *es-Siyasetü'l-Uşbüyye*. 27 Kasım 1926.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Zeyneb*. Beyrut, 2006.
- Hüseyin, Ahmed. *Îmânî*. Kahire, 1936.
- Hüseyin, Ahmed. "Mısır fir'avniyye (3)". *el-Mukattam*. 26 Eylül 1930.

- Hüseyin, Ahmed. *Nısfu karnin maa 'l-Urûba ve kadiyyâti Filistîn*. Sidon 1971.
- Hüseyin, Taha. *Müstakbelü's-sekâfe fi Mısır*. Kahire: Dâru'l-meârif, t.y.
- Kerîm, Seyyid. *el-Mer'etü'l-mısriyye fi ahdi'l-ferâine*. Kahire: el-Hey'etü'l-mısriyyeti'l-âimme li'l-kütüb, 1994.
- Köse, Mustafa. "Heykel ve Milli Edebiyat Hakkındaki Görüşleri" *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, vol. 9. (Bahar 2003).
- Lane-Poole, Stanley. *Cairo: The Sketches of its History, Monuments and Social life*. New York, 1973.
- Livaoğlu Mengüç, Hilal. *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları 1922-1926*. İstanbul: Libra, 2018.
- Livaoğlu Mengüç, Hilal. *Mısır'da Antik Mirasa Dönüş: Firavunculuk Tezi*. İstanbul: Libra Yayınları, 2018.
- Marsot, Afaf Lütfi es-Seyyid. *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*. (çev.) Gül Çağalı Güven. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Muhammed, M. S. *Heykel ve ş-siyâseti 'l-usbû 'iyye*. Kahire, 1996.
- Mûsâ, M. İzzet. "el-Edebü'l-Fir'avnî". *es-Siyâsetü'l-Usbûiyye*. 3 Ağustos 1929.
- Musa, Selâme. *el-Yevm ve'l-gad*. Medresetu Mûsâ li'n-neşr ve'l-tevzî, 1928.
- Musa, Selâme. *Edeb li 'ş-Şa'b*. Selâme Mûsâ li'n-neşr ve'l-tevzî. 1956.
- Mübarek Paşa, Ali. *el-Hitatu't-tevfikiyye*. Kahire, 1990.
- Petrie, W.M.F. *Seventy Years in Archeology*. London, 1931.
- er-Râfi'î, Abdurrahmân. *Târîhu hareketi 'l-kavmiyye fi mısır el-kadîme: Min fecri't-târîh ilâ fethi 'l-arabî*. Kahire: Dâru'l-meârif, 1959.
- Reid, Donald Malcolm. *Cairo University and the Making of Modern Egypt*. Cambridge University Press, 1990.
- Reid, Donald Malcolm. *Whose Pharaohs: Archeology, Museums and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Sâlih, M. Zeki. "İhyâu hulûki'l-kavmî." *es-Siyâsetü'l-Usbûiyye*. 15 Ocak 1927.

- es-Settâti, ‘Issâm. *Mukaddime ilâ el-Fulklûr el-Kıptî*. Kahire, 2010.
- Seyfîn, Nâşid. “Mısr fir’avnıyye lahmen ve demmen” *el-Mukattam*. 10 Eylül 1930.
- Seyfüddîn, İbrahim Nemîr ve diğ. *Mısr fî usûri-l-kadîme*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1991.
- es-Seyyid, Ahmed Lütfî. *Kıssatu Hayâtî*. Kahire: Dâru’l-hilâl, 1982.
- Shaw, Ian ve Nicholson, Paul. *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. Cairo: American University in Cairo, 1996.
- Stephens, Robert. *Nasser: A Political Biography*. London: The Penguin Press, 1971.
- Şennûda es-sâlis, el-Bâbâ. *Mûsâ ve Fir’avn*. Kahire: el-Külliyetü’l-klerîkiyye, 1990.
- et-Tahtâvî, Rifâ’a Râfi’î. *Menâhicü’l-elbâb*. [y.y]. 2002.
- Vignal, Leila. “The New Territories of Tourism in Egypt: A Local-global Frontier?” *Espace, Société, Territoire*. Article 509. (Ekim 2010). <https://journals.openedition.org/cybergeog/23324?lang=en>
- Wendell, Charles. *The Evolution of Egyptian National Image: From its Origins to Ahmad Lütfî al-Sayyid*. Los Angeles: University of California Press, 1972.